

Zdroje identity a české tradice teoretické ekonomie K historii založení IES na FSV ¹

Vladimír Benáček ²

17.10.2011 a únor 2013 (publikováno)

Okolnosti, které vedly k založení ambiciózní vzdělávací a vědecké instituce "na zelené louce", z níž se později vyvinul IES při FSV, jsou překvapující i pro autora tohoto příspěvku. Odstup 21 let umožňuje totiž najednou oprostít se od náhodných detailů a zaměřit se na kontinuitu institucí a lidského kapitálu v dlouhé perspektivě, přičemž jejich trajektorie mají nečekaná rozuzlení v konfrontaci s paradoxy nejrůznějších protichůdných náhod, v nichž hledat logiku vývoje je těžko k pochopení.

Při pohledu na českou ekonomii z dlouhodobé retrospektivy se tak vnucuje poněkud sarkastický náhled na vývoj původních očekávání zhruba před 21 léty, který mi vkládá do mysli nic méně provokativního, než Kafkovu satiru na humanitní vědy, kterou je jeho povídka "Zpráva pro jistou akademii". Ta začíná slovy "Slovutní členové Akademie! Dostalo se mi od vás cti, že jste mě vyzvali, abych podal Akademii zprávu o svém předchozím opičím životě". Cesta Kafkova zpravodaje z džungle a z klece ven do svobodného světa byla nakonec jednoduchá: stát se z opice řádným člověkem nakonec znamenalo držet se dvou zásad: jednak vhodně napodobovat úspěšné lidi – téměř výlučně ale v jejich oportunistických nectnostech – a jednak vystupovat jako bavič ve varieté. Bylo to nejpraktičtější řešení, kterému svět, jak se pak ukázalo, s obdivem tleskal.

S podivem, cesta IES z klece do svobody nebyla a není až tak pragmatická, jak se tomu například poddalo CERGE. IES si z důvodu svého institucionálního zakotvení na Univerzitu Karlovu a nepružného státního financování mohl ponechat něco ze své dávné fosilní a nepraktické minulosti, což, kromě negativ, přinášelo i aspekty nutící ke spoléhání se na vlastní zdroje myšlení. IES byl a zůstal totiž stále domácím produktem a imitovat mcdonaldizovaný svět zdánlivě úspěšných až tak intenzivně nemusel. Doufejme, že i nadále zůstane sebou samým.

Odkud pocházíme

Fakt, že zhruba na Nový rok 1990, to je po 6 týdnech od událostí ze 17. listopadu, se hrstka lidí rozhodla s finálním odhodláním vybudovat nové evropsky konkurenceschopné vědecko-vzdělávací pracoviště v oboru ekonomie, které by bylo oproštěné od bahna komunistické ideologie, je sám o sobě unikátní a svědčí o jistém sebevědomí, které u nás tehdy bylo. Vybrat si z nepřeberného množství variant alokace svých osobních tehdy dosti univerzálně použitelných zdrojů (tj. ekonomických znalostí) právě tuto konkrétní variantu nemohlo být náhodné. Jisté logické oprávnění se zde rýsuje. V ekonomii lze mnoho rozhodnutí vysvětlit z pohledu teorie komparativních výhod: máme-li už jednou danou jistou komparativní výhodu ve zdrojích (či technologiích), pak je nanejvýš rozumné ji využívat a dále prohlubovat. Navíc tato komparativní výhoda musí být tak robustní, že nové okolnosti ve využívání zdrojů k alternativním užitím ji nedokáží eliminovat. Skutečně, IES přestál 21 let turbulencí a svodů vydat se po jednodušších chodíčkách (viz osudy českých právnických

¹ Rozšířený příspěvek do semináře IES "Dvacet let ekonomie na Fakultě sociálních věd" (18. říjen, 2010). Publikováno ve sborníku příspěvků pod redakcí Lubomíra Mlčocha "Soudobá ekonomie očima tří generací. Dvacet let ekonomie na Univerzitě Karlově. Praha, Karolinum, 2013, s. 45-56. ISBN 978-80-246-7

² Děkuji Oldřichu Kýnovi, Karlu Koubovi, Zdeňku Drábkovi, Václavu Klusoňovi, Lubomíru Mlčochovi, Martinu Černému a Jiřímu Hlaváčkovi za cenné poznámky a doplňky. Odpovědnost za nepřesnosti a chyby v textu však nese výlučně autor.

fakult) a zachoval si stále něco z původních poctivých plánů svého založení. Jaká komparativní výhoda zde byla, která měla nakonec tak silnou setrvačnost? Je vůbec možné, aby v českém totalitním komunismu vyrostla kreativní ekonomie navzdory tomu, že šíření ekonomie (tj. „buržoazní ekonomie“, na rozdíl od marxistické politické ekonomie) bylo na seznamu zakázaných činností?

Komunisté začali hned po únoru 1948 se systematickou likvidací nezávislého ekonomického myšlení. Nejen, že ekonomii zákonem nahradili logicky absurdní "metodologií" marxisticko-leninské politické ekonomie, ale nositele alternativních myšlenek začali likvidovat i fyzicky. Desítky (možná i stovky) přemýšlejících žáků Josefa Macka a Karla Engliše (prosím představte si zde našeho prof. Koubu a jeho vrstevníky) zlikvidovat ale nedokázali. Nicméně, i tak česká ekonomická škola byla tehdy až příliš provázaná s rakousko-německým historismem a verbalismem, který sice přežil mrtvá léta 1949-1962, ale metodologicky zůstal oproti světu axiomatické teorie v izolaci prakticky od r. 1939 až do otevření se světu v r. 1964. Vlastní revoluci ekonomie, v její proměně do "moderní" (tj. vzorečkové, axiomatické a deduktivní) podoby, kterou způsobil Samuelsonův opus magnum *Foundations of Economic Analysis* (1949) na základě využití analogie s fyzikou (zejména však základů termodynamiky), tak čeští ekonomové promeškali. Nicméně, diskuse na okraji přípustného o rozumnosti některých prvků nemarxistické ekonomie byly u nás možné už po roce 1956. Mnohem lépe na tom byli empiričtí ekonomové, protože v r. 1962 byla u nás sestavena první matice dat pro model input-output a někdo s ní musel umět pracovat, což bylo dáno do vínku Matematicko-fyzikální fakultě UK a experti na input-output (Skolka, Kýn, Bouška, Sekerka, atd.) se uplatňovali ve světě po dlouhá léta poté.

Až na pár výjimek u nás až do roku 1969 výrazně převládali verbální, institucionální a historizující ekonomové. Z uvedených důvodů u nás neexistovaly osobnosti formálně-logické ekonomie nakloněné k operačnímu výzkumu, jakými byli Kalecki a Lange v Polsku, Kornai a Bródy v Maďarsku, Horvat v Jugoslávii nebo Kantorovič a Němčinov v Rusku, kteří zajišťovali jistou lokální kontinuitu s dominantním anglo-americkým způsobem ekonomického myšlení. Moderní ekonomii jsme museli budovat od základů a se zpožděním. Pouhé uvolnění situace po roce 1963 a necelé tři roky relativní svobody (1967-69) však stačily, aby se ztracený kontakt se západem navázal. L. Urban s R. Budínovou-Klímovou překládali Samuelsonovu učebnici „Economics“, Josef Bílý založil na MFF ekonomickou specializaci studia matematické statistiky a nasadil laťku pro matematický aparát tamější ekonomické výuky na úrovni učebnice R.G.D. Allena, k čemuž připravil i českou terminologii, která se užívá dodnes. L. Rychetník šířil metodologii neoklasické ekonomie svými skripty o lineárním programování optimalizačních procesů a propůjčováním tak vzácného zdroje poznání, jakým byla fundamentální kniha Dorfman-Samuelson-Solow "Lineární programování a ekonomická analýza" (1958). Na Ekonomickém ústavu se zorganizovali k opozici vůči metodologii "staré školy" (O. Šik, Č. Kožušník, J. Kosta, J. Goldmann, ...) "mladí ekonomové" (V. Klaus, L. Mlčoch, M. Toms, M. Hájek, T. Ježek, ...), L. Mlčoch vypracoval teorii podniku a tržních cen a G. Staller s J. Vaňkem přitáhli řadu mladých talentů na stáž do Cornellu. Ke konci šedesátých let byla téměř všeobecně přijata a také na Univerzitě Karlově (PF a MFF) vyučována moderní ekonomická teorie.

Nabrat vítr do plachet za krátké období cestování "ven" v létech 1964-68 a seznámit se detailně s ekonomickou teorií na Západě se však podařilo jen několika málo ekonomům. Problémem byla nejen neznalost angličtiny, ale zejména matematiky, což tehdy u ekonomů bylo spíš pravidlem než výjimkou. Publikačně nejúspěšnějším českým ekonomem 60. let byl Oldřich Kýn ³, jemuž se podařilo přes všechny možné nesnáze navázat kontakty s tehdejší

³ http://oldrichkyn.com/okyn/OKpers/okyn_pub_frame.htm

světovou elitou. Nejslavnějším modelovým výstupem 60. let byl teoretický model⁴ a kalkulace 25 tisíc velkoobchodních cen s použitím cenového input-output modelu pro simulace tržních cen (autoři Hejl, Kýn, Sekerka), kde už bylo nutné znát dobře i neoklasickou literaturu všeobecné rovnováhy.⁵

Šedesátá léta byla však pro ekonomii stále v zajetí reformy plánovacího socialismu, kdy jen malá menšina z ekonomů prosazujících změny (s nutností marginálního revizionismu marxismu souhlasilo tak 90% lidí odborné ekonomické obce) byla ochotna připustit, že by se centrální plán mohl zcela opustit a nahradit indikativním plánováním, přežívajícím na pozadí tržních vztahů mezi autonomními subjekty, natož to ještě umět teoreticky odargumentovat. Skutečností však bylo, že 60. léta byla pro českou ekonomii něco jako národní obrození ekonomického myšlení. V. Klaus ve svých ekonomických textech poznamenává, možná s trochou nadsázky, že tato léta byla pro ekonomy z Ekonomického ústavu československé akademie věd (EU) "hvězdnou hodinou".⁶ Dle mého soudu to byla stále spíše jen hodina pouhého revizionismu ekonomického marxismu.

Vzpomínky V. Klause nám zajisté pootevírají dveře k aktu založení IES a FSV, neposkytují však plný kontext tohoto vývoje a to jak do jeho zpětných, tak i dopředných vazeb. V první řadě je nutné doplnit, že Československo mělo až do roku 1948 dobře založenou výuku ekonomie a statistiky, kde základem s počty několika stovek studentů byla Vysoká škola obchodní při ČVUT, kterou vedl J. Macek. Na této škole, jako na jediné u nás, ekonomové museli projít v prvním roce obávanými zkouškami matematiky s geometrií.⁷ Dále byla v jejich zkouškách zahrnuta statistika a operační výzkum. Další centra ekonomie byla na Masarykově univerzitě v Brně (vedená K. Englišem) a Právnické fakultě UK (s duchovním odkazem A. Bráfa a po válce také vedená K. Englišem). V roce 1948 byla VŠO zrušena a nahrazena Vysokou školou hospodářských věd, která byla rok nato opět zrušena a po epizodě s přifařením k Vysoké škole politické následně rozparcelována na Fakultu ekonomicko-inženýrskou ČVUT a Vysokou školu ekonomickou. Zde jsou kořeny kvalitní české statistiky a operačního výzkumu v 60. létech, jejímiž představiteli byli A. Ter-Manuelianc, A. Bašta, J. Skolka, M. Píšek, F. Egermayer, A. Klvač na ČVUT a B. Korda, R. Hušek a J. Walter na VŠE. Skutečná ekonomie však také fungovala až do r. 1969 na MFF (J. Bílý), na Právech UK (O. Kýn, R. Budínová, B. Urban) a na ČVUT (J. Janiš, M. Rumler, L. Smetana, J. Chlumský). Další centra formální ekonomie byly ve Výzkumném ústavu ekonomiky chemického průmyslu, kde se v 60. létech aplikovaly metody operačního výzkumu na modely ekonomiky (V. Klusoň, V. Kadlec). Mnozí z uvedených měli na EÚ pouhý částečný úvazek nebo tam jen docházeli ze zájmu. EÚ byl tudíž jen transplantací ekonomického myšlení, které mělo své kořeny jinde. Tento ústav sice právně zaniknul v r. 1993, nicméně byl náležitě transformován a stal se z něho Národohospodářský ústav jako domácí chudší příbuzný CERGE.

Situace po říjnu 1969 byla i pro tu úzkou komunitu „emerging economists“ poněkud tristní: a) buď se nějak endogenizovali to kabátu normalizace (změnou rétoriky nebo

⁴ Hejl L., Kýn O., Sekerka B.: A Model for the Planning of Prices. In: Socialism, Capitalism and Economic Growth, C. H. Feinstein (edit.). Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1967

⁵ http://oldrichkyn.com/okyn/OKpers/Prices/pricecomp/price_comp_frame.htm.

Z tohoto hlediska je zajímavé se podívat na cíle osobního odborného zaměření O. Kýna, míněného také z hlediska jejich užitečnosti pro uplatnění ve společnosti, z jeho poznámek ohledně druhé poloviny 60. let: 1) Přijetí stěžejní úlohy matematiky v ekonomii místní ekonomickou obcí; 2) Kritika ortodoxního marxismu; 3) Znalost nemarxistické ekonomie; 4) Odmítání centralismu sovětského typu; 5) Přednosti tržní koordinace a její implementace v realitě; 6) Kritika stavu ve výuce ekonomie. Takovéto zaměření priorit tehdy ještě nebylo zcela přijatelné ani u tehdejších českých ekonomických špiček. O dvacet let později se to už však stávalo normou.

⁶ Klaus V.: Ekonomický ústav, česká ekonomika a česká ekonomie. Praha, 2002, viz <http://www.klaus.cz/clanky/848>

⁷ Děkuji V. Klusoňovi za tuto informaci.

mlčením) nebo b) emigrovali (Z. Drábek, P. Havlík, B. Korda, J. Kosta, O. Kýn, P. Pelikán, J. Skolka, J. Sláma, J. Vaňous, M. Zelený, mezi mnoha dalšími). Exogenním řešením c) byla náprava chování odsunem do „praxe“. Zde je nutno připomenout dva kolegy K. Kouby a jejich paralely k jeho dvaceti létům v ČKD: L. Urbana, který z ředitelování našeho prvního doktorandského pracoviště západního stříhu přešel na vystřihovací rešerše Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací a L. Mlčocha s jeho 16 lety „nasazení“ v Tesle Holešovice místo výuky a výzkumu na VŠE. Všechny tři modely jsou zdrojem diskontinuity a různorodosti směrů ve vývoji českého ekonomického myšlení ve druhé polovině 20. století, což bylo jiné než jak to pociťovali ekonomové v Polsku, Maďarsku nebo dokonce Rusku.

Příklon k formalizované a kvantitativní ekonomii

Zásadní přelom k rozvoji čisté formalizované ekonomie v 60. letech (tj. na rozdíl od operačního výzkumu a ekonometrie) však znamenal překlad učebnice Matematické ekonomie R. G. D. Allena pod vedením Martina Černého, který vrcholil v r. 1968. S podivem, ještě v r. 1978 tato učebnice přežívala zázrakem v koutech některých zarputilých knihkupců. Stala se zásadním pramenem pro vstup do moderní ekonomie a otevřela MFF UK možnost generovat kvalitní teoretiky statistiky a operačního výzkumu (J. Jurečková, J. Antoch, M. Hušková, J. Strnad a M. Vlach jako následníci J. Bílého a J. Hájka).

V roce 1976 vychází v Ekonomickém ústavu ČSAV studie "Systém ekonomicko-matematických modelů pro střednědobé plánování", mezi jehož autory patřili M. Černý, J. Beck, J. Bouška, V. Nachtigal, D. Glückaufová a J. Hlaváček z Ekonomicko-matematické laboratoře (EML) EU ČSAV. Ambice tohoto modelu se svým rozměrem dosahujícím několika tisíců koeficientů a rovnic by (s jistou mírou pokory) snesl srovnání snad jen s projektem CGP (The Cambridge Growth Project, 1960-1987) nobelisty Richarda Stona. Kromě toho v EML existovaly další dva projekty – zaměřené na systémovou analýzu a vícekritériální vyhodnocování. Přitom EML navíc vydávala u nás jediný od marxismu oproštěný ekonomický časopis Ekonomicko-matematický obzor. Tak v československém akademickém výzkumu existovala pouze dvě centra kvantitativní ekonomie, tj. EML v Praze a VVS/OSN v Bratislavě.

Jediným vysvětlením, že existenci formální a empirické ekonomie čeští politikové připustili, bylo rozvíjení TOFE⁸ od konce 60. let pod záštitou Kantoroviče, Lurje, Němčinova, Novožilova, Šatalina, Aganbegiana a Granberga v sovětském Rusku. V roce 1974 a 1975 A. Kotulan a M. Toms redigovali rozsáhlé překlady těchto prací.⁹ Je zajímavé, že TOFE se u nás (jakož i v Maďarsku nebo Polsku) minulo zájmem, přestože z technického hlediska to byla dokonalá replika čistě axiomatické neoklasické ekonomie se stopami vedoucími k tradičně vynikající ruské matematické škole. Problém byl, že tehdy pouhým formálním metodám bez jasného vztahu k funkčním tržním a soukromě-vlastnickým institucím, které v reálném socialismu absentovaly, nikdo u nás nevěřil.¹⁰ TOFE nebyla popisem (tj. deskriptivní analýzou) socialistické ekonomiky. Byla pouhou normativní preskripcí, která byla jen zbožným přáním a jejíž využití při prosazování ekonomických

⁸ Teorie optimalního fungování ekonomiky, což byla v podstatě imitace neoklasické teorie s aplikací na strukturální rozvoj ekonomiky, která se snažila nějak substituovat tržní situace s rovnovážnými monetárními cenami vzácnosti, aniž si její autoři kladli otázku, jak vůbec státní vlastnictví může něco takového generovat.

⁹ Jedná se o sborníky Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky. Praha, Svoboda, 1974 a Optimum, ceny a efektivnost socialistické ekonomiky. Praha, Svoboda, 1975.

¹⁰ Zvláště jen je, že podobným formálně-logickým konstrukcím, které se těší oblibě v americké akademické komunitě a nemají daleko k normativním preskripcím, všichni nyní automaticky věří.

reformou bylo minimální – a to nejen pro politickou neprůchodnost, ale zejména pro svou (alespoň pro nás se Střední Evropě) reálnou neuskutečnitelnost.

Systém modelů EML byl značně originální variantou modelů Computable General Equilibrium, který odrážel folklór české kreativity inspirované pokroky L. Kleina, R. Frische, J. Tinbergena a R. Stona v předchozích 15 letech. Sestával z 24 modulů: demografie, práce, fyzického a lidského kapitálu, příjmů a výdajů obyvatel, osobní spotřeby, exportu, importu, rekurzivních produkčních funkcí, investic, dynamického modelu input-output, zásob, třech cenových modelů a čtyř finančních bilancí zahrnující daně, vládní výdaje, financování nevýrobní sféry a vnější nerovnováhy. Vše ve struktuře 28 odvětví s propojením modulů pomocí systému heuristických optimalizací.

V roce 1977 se proto nabírali noví pracovníci a tak jsme se sešli v komůrkách poničených místností 2. patra nynějšího CERGE-EI s D. Třískou, J. Zieleniecem a I. Očkou a o 10 let později s M. Hollmannovou a L. Mlčochem. Zajímavé je, že můj první měsíc v EML-EÚ byl ve znamení česko-maďarského semináře, kde přednášeli mimo jiné A. Bródy, A. Nagy, L. Halpern, A. Simonovits a Z. Kapitány. Často tam přicházeli na návštěvu "externisté" L. Mlčoch, K. Kouba, M. Zeman, V. Klaus, K. Zimmermann a mnozí další, nebo místní z vyšších pater: M. Mejstřík, O. Dědek, I. Koubek, T. Ježek, K. Dyba, V. Dlouhý, V. Izák, L. Klausová, A. Zemplerová, A. Nešporová, E. Zamrazilová, J. Seják, P. Kysilka, V. Klusoň, J. Křovák, V. Bárta, J. Horváth, K. Kříž, R. Češka, J. Jonáš nebo J. Kotrba. Jejich společným jmenovatelem bylo, kromě osobního zájmu o moderní ekonomii, že z nich žádný mezi politicky angažovanou "elitu" establishmentu nepatřil. Spojení s českou nezávislou ekonomickou komunitou zabezpečovaly Klausovy a Zemanovy semináře, kde se člověk mohl setkat s M. Potůčkem, J. Vavrouškem, J. Kubálkem, V. Rudlovčákem, V. Flekem, A. Bulířem, J. Mládkem, M. Kupkou nebo Z. Tůmou. Navíc ve skříních EML byl deponován archiv ze 60. let, kde se povalovaly zprávy pracovníků ze služebních cest do téměř všech zemí civilizovaného světa a různé pracovní plány reformou a mezinárodní spolupráce, což byl takový tunel nazpátek do lepších časů. O takovém kontextu práce, jak je vykazovaly zprávy ze 60. let, se však v 70. a 80. letech dalo už jen snít.

Z tohoto pohledu byla atmosféra na EML velice otevřená a pracovní. V. Klaus (2002) to viděl zřejmě jinak. V jeho poznámkách lze číst: "Nemám důvod připomínat další „odnože“ bádání v EU, kterými byla např. činnost tzv. Ekonomicko-matematické laboratoře, která (s výjimkou několika jednotlivců jako byli D. Tříška a J. Hlaváček) pěstovala evidentní „escapismus“, neboli důsledné stranění se témat, které by mohly jakkoli narazit na přísné oko ideologů". Je zajímavé, že současně EML byla pravidelně trnem v oku mnoha politicky fundovaných ekonomických koryfejí, protože její výzkum také oni pokládali za „escapismus“, který rovněž považovali za odtržený od náležitého ideologického zázemí. Pravdou je, že uvést do života systém 24 modelů na tunu vážícím počítači IBM 370 v kombinaci s přenosným stolním počítačem Wang byl technický zázrak, k čemuž ideologie ani z jedné, ani z druhé strany nijak nepomáhaly. Vlastně v EML se dělalo právě to, co by měl dělat každý správný kvantitativní ekonom: držet se co nejdál od politiky, nevyžívat se v destruktivní kritice a snažit se o objektivní popis a pochopení fungování dané ekonomiky. Ekonomie jako ideologie je oproti tomu zcela jiná disciplína. I zde je vidět, že EML byla i v 80. letech zdravou ekonomickou institucí, snad dokonce i konkurenceschopnou se Západem, která tudíž nemusela trpět komplexem méněcennosti (na rozdíl od jiných).

Přestože na Ekonomickém ústavu ČSAV si mohl člověk v klidu přečíst téměř libovolný z odborných západních časopisů, EÚ a EML západními problémy ekonomie až tolik nežily. Dominantním zájmem bylo vysvětlit fungování reálného socialismu, k čemuž západní teorie moc nepomáhaly. Bylo nutné si vytvořit vlastní aparát a metodologii. Přitom jsme měli často dojem, že západní kremlinologové a odborníci na centrální plánování podstatě věci vlastně ani nerozuměli. Navíc, protože dostat se na "Západ" bylo pro

normálního smrtelníka absolutně nemožné, imitovat jejich výzkum bylo nepraktické. Západní "visiting fellows" se na EÚ dokázali probíjet přes místní byrokracii tak v jednom případě ročně na zhruba 2 hodiny, čemuž předcházely dny politických příprav a potěmkinovských kamufláží. Normální rozpravu s někým ze Západu si mohl člověk dovolit jen na konferenci v Polsku nebo Maďarsku. Oblíbené byly konference Macromodels W. Welfeho, konference Matematické optimalizace na Hiddensee u Rujany nebo konference organizované Ekonomickým ústavem v Budapešti. Na těch v Maďarsku se občas vyskytli R. Quandt, R. Portes, B. Balassa, Z. Drábek nebo J. Vaňous, kteří pro "Divoký Východ" měli pochopení a s nimiž byla diskuse vždy k věci. Přestože to byl moskevský Centralnyj ekonomičesko-matematičeskij institut a Ekonomický ústav z Akaděmgorodku u Novosibirska, kde se pěstoval nejkvalitnější ekonomický výzkum v komunistických zemích, kontakty s nimi se mohly rozvíjet až po nástupu Gorbačova. V podstatě kromě pár Maďarů, Poláků a snad i Rusů mnoho dalších zájemců o autentické deskriptivní zkoumání socialistických ekonomik v socialistickém světě vlastně nebylo. Ono jich vlastně mnoho nebylo ani v tom kapitalistickém světě.

Práce na systému modelů pokračovaly v EML 15 let a přetrvaly neustálé útoky jak marxistů, tak zejména ekonomů modelového zaměření s mnohem silnějším politickým, či ideologickým mandátem. Je až symbolické, že výzkum naplnil všechny modely v r. 1988 a rok 1989 korunoval prognózou 1990-2005 (!), kdy se měla modelovaná strukturální přestavba československé ekonomiky na "intenzivní model" úspěšně sama dovést (bez sametové revoluce). Samozřejmě, tehdy už dlouho nikdo žádné úspěšné přestavbě socialismu nevěřil. Hovory se orientovaly spíše na dokazování proč je socialismus zcela nereformovatelný a u kterého z hospodářství Polska, Maďarska a Východního Německa je úpadek zřetelnější. Vůdčími impulsy u nás byly deskriptivní koncepce L. Mlčocha a J. Hlaváčka, kteří každý po svém dokazovali, že tzv. centrální plánování není ani centrálním, ani plánováním. V podstatě to byla institucionálně paralyzovaná tržní ekonomika se sérií zdegenerovaných účelových funkcí, které si prosazovala byrokracie pod pláštěm „marxismu“ a to v prostředí měkkého rozpočtového omezení bez efektivních monetárních cen, kde však náklady příležitosti měly svou reálnou cenu a obrácený výběr (tj. adverse selection) rozhodovacích subjektů byl jejich přirozeným doplňkem.

Samozřejmě, výzkum po dobu 20 let "normalizace" u nás měl i svá hluboká pasíva. Byla to v první řadě osamocenosť – to je izolace od přímých kontaktů s odborným světem na Západě a od možnosti společného výzkumu. Tím například Maďaři, Poláci a Jugoslávci tolik netrpěli, protože každý kdo byl pozván zvenčí mohl vycestovat a publikace v zahraničí se nepovažovala za akt ideologické diverze. Podobně to ale bylo u nás s izolací od většiny aplikovaného výzkumu v zemi. V socialismu, na rozdíl od dneška, bylo množství výzkumných ústavů s tisícovkami badatelů ekonomického zaměření. Samotná VŠE měla několik stovek vědeckých pracovníků. Ti všichni však z takových 95% případů se do aplikací ekonomických teorií ve výzkumu, či do debat v rámci paradigmatu "economics", nepouštěli a o ekonomii se ve skutečnosti vlastně ani nezajímali.

S tím souvisela i naivita představ o fungování reálného kapitalistického systému, který se z hlediska ekonomiky nedostatku považoval za bezproblémový ráj hojnosti a podnikatelské svobody. Živila to i komunistická ideologie a statistika HDP, jejichž argumentům o dohánění a předhánění Západu (prakticky od r. 1949) se dalo jen smát, přestože vysoce přestřelené údaje o HDP na hlavu v komunistických zemích byly obecně Západem přijímány jako správné. Výsledkem byla až indoktrinace vírou v sílu čisté tržní ekonomie. Tržní selhání se přičítala jen rozvojovým kapitalistickým ekonomikám a možnosti selhání státu v rozvinutých tržních ekonomikách se bagatelizovaly. Západní ekonomie se považovala za dokonalou, i když pro potřeby vysvětlení fungování socialismu byla poněkud nepraktickou. S obdivem jsme se dívali na práce J. Kornaie (např. Anti-Equilibrium (1971) nebo Shortage (1980)), kde

kombinoval své znalosti filozofie a matematiky, ostentativně ignoroval celý západní mainstream a nabízel nečekané pohledy na chování ekonomických subjektů v socialismu.

Vraťme se ale zpět k domácím komunikacím na půdě Akademie. Běžný pracovník EÚ obhajoval ročně dva výstupy v celkovém rozsahu zhruba 120 stran: oficiální (kolektivní) a svůj vlastní. Ty druhé si lidi vzájemně četli a jejich oponentura byla vždy společenskou událostí. Některé z vlastních prací se svou originalitou zcela vymykaly západnímu (natož marxistickému) mainstreamu, což znamenalo, že byly všude nepublikovatelné. Navíc publikovat v zahraničí bylo pro byrokratické bariéry téměř nemožné. Nicméně, od začátku 80. let existovaly pravidelné semináře mikroekonomie D. Třísky a J. Hlaváčka a později i makroekonomie V. Dlouhého. Ty nabízely to nejlepší "zvenku", na co tehdejší Východní Evropa mohla dosáhnout. Úroveň dokládá text učebnice Mikroekonomie (Hlaváček, Tříška) z r. 1986. **Víra, že ekonomie (to znamená ta předtím "neoficiální" a poloilegální) je mocný nástroj společenských změn a že k jejímu vývoji lze co říct, byl základem přesvědčení v okruhu lidí z EML, že nová a svobodná ekonomická instituce by mohla být podstatným příspěvkem k eliminaci komunistického marasmu a k tvorbě životaschopných myšlenek – to považují za prapůvod nynějšího IES a CERGE.** K tomu jsme se dopracovali vlastní cestou, protože jsme pociťovali, že jisté domácí polotovary a technologie k tomu máme a s "dovozem" dalších know-how bychom si taky nějak poradili. To je rozdíl od institucí, které byly celé instalovány ze zahraničí a ve skutečnosti se nikdy nedokázaly oprostit od funkce montovny dovozního materiálu. Navíc, jak bylo uvedeno výše, univerzitní ekonomická pracoviště měla u nás tradici (na rozdíl od francouzsko-sovětského systému Akademií) a ta tradice spojovala čtyři generace za sebou. **Proto IES má právo o sobě tvrdit, že je pokračovatelem české školy ekonomie a ta cesta do tradice vede přes Ekonomicko-matematickou laboratoř EÚ a dále přes formálně-logicky se vyjadřující ekonomy EÚ ČSAV, MFF UK, PF UK a ČVUT.**

Vrcholem tehdejší iniciativy EML byla organizace konference Micromodels, uskutečněná v březnu 1989, kterou bylo ale potřeba začít organizovat někdy uprostřed roku 1987. Byla to vlastně první a poslední skutečná ekonomická konference komunistického Československa. Předsedou organizačního výboru byl J. Zieleniec, programového výboru D. Tříška a tajemníkem V. Benáček. Znamenalo to přesvědčit StB, že konference nebude ideologicky nepřátelským aktem a ujistit vedení EÚ, že jim to neohrozí jejich kariéru. Pak kontaktovat dopisem zhruba dvě stě potenciálních účastníků (každý dopis musel být schválen na úrovni Městského výboru KSČ a kopie se ukládala na Oddělení zvláštních služeb) a vyzvat je k dodání referátu. S podivem, Richard Quandt, Jan Švejnar a Jaroslav Vaněk reagovali velice vstřícně a přesvědčovali své další renomované kolegy, aby do neznámé země někde na Východě přijeli. Každý z účastníků musel být schválen Ministerstvem vnitra (tj. StB), k čemuž bylo nutno dát požadavek s datem a místem narození žadatele, což trvalo často dlouhé měsíce i přes různé urgencye a garance.

Výsledkem byla konference bohatá na debaty o smyslu mikroekonomie. Jedním z vůdčích tvrzení bylo, že přestože po stránce makroukazatelů je systém příkazových ekonomik bez zásadních závad, jejich mikroekonomie je odsuzuje k zániku. O tom se shodovali všichni z Východu, na rozdíl od většiny pochybujících západních účastníků. Konference Mikromodely měla zásadní význam pro vytvoření vazeb na západní instituce na základě (téměř) rovného partnerství, kde česká strana měla co nabídnout. Richard Quandt a Jan Švejnar se pak mohli stát motorem akademických změn hned po pádu totality. Kvalitu konference dokládá publikace Optimal Decisions in Markets and Planned Economies (R. E. Quandt, D. Tříška (eds.), 1989), jejichž témata zůstala až dodnes aktuální.

Rozjezd po listopadu

S pádem komunismu se každý ekonom mohl rozhodnout, zda na transformaci bude participovat přes veřejnou správu (optimálně v politickém nasazení na nějakém ministerstvu), nebo jako podnikatel (optimálně v tandemu s nějakou bankou nebo vládní byrokracií), nebo přes vzdělávání kombinované s vědou. To poslední nabízelo kombinovat obojí předchozí a navíc s důstojností (tj. bez byrokratických machinací a bez korupce). O založení pozdějšího CERGE se rozhodlo o Vánocích 1989, kdy prvotní myšlenkou bylo vytvořit při Vysoké škole ekonomické mezinárodní "Institute for Advanced Studies" a z něho restrukturalizovat nejen VŠE, ale ekonomické vzdělání a výzkum ve státě. Prohrou J. Zieleniece ve volbě rektora VŠE, kterou vyhrál V. Šilhan, znamenalo opustit myšlenku restrukturalizace existující instituce a zaměřit se na budování fakulty ekonomie z gruntu. Jediné, co se nabízelo, byla Univerzita Karlova, jejíž rektor R. Palouš byl myšlence velice nakloněn. Znamenalo to taky získat pro to fondy – spojit se s R. Quandtem (ten reprezentoval Mellonovu nadaci) a J. Švejnarem a založit CERGE jako institut post-graduálního vzdělávání a výzkumu při Karlově univerzitě na zelené louce. Myšlenka padla na získání prostor nynějšího hotelu Olšanka, dostavovaného tehdy jako konferenčního a školícího centra Revolučního odborového hnutí. Tuto rozsáhlou budovu jsme hodlali sdílet spolu se Sorosovou Středoevropskou univerzitou. Bohužel, tehdejší vláda se postavila proti Sorosově projektu a budovu v r. 1993 vrátila odborářům, jejichž činnost zřejmě považovala za přínosnější.

Druhá větev jednání probíhala na úrovni pre-graduálního vzdělávání, kde se angažovali J. Hlaváček a B. Urban. Těm bylo také zřejmé, že by se ekonomie měla obnovit na UK. Bohužel, oficiální garnitury nebyly ochotné nabídnout univerzitě novou budovu (například z privatizace) a jedinou budovou k dispozici byla Fakulta žurnalistiky v Hollaru. Obě zakladatelské snahy se brzy spojily, kdy v červnu 1990 bylo rozhodnuto o vzniku FSV a CERGE se k ní zhruba od března 1991 přidalo jako centrum doktorských studií. Vývoj to byl překotný a byrokratické zádrhele v té době neexistovaly (až na takovou výjimku, jakou bylo potírání dotací "in cash or in kind" z domácích zdrojů pro rozvoj nezávislého vzdělávání, což bylo dosti symbolické). Byla to doba skutečného svobodného tvůrčího podnikání.

První problém nastal, když se nová instituce představila zemi v silvestrovském vydání Lidových novin v prosinci 1991. Snahou bylo ukázat sílu nové ekonomie Prohlášením nezávislých ekonomů,¹¹ čímž se pomocí kritiky vlády zprava myslela podpora hlubší ekonomické transformace. To mezi FSV a bývalé kolegy dominující ve vládě vrazilo první klín. Druhý rozkol nedal na sebe dlouho čekat. IES a CERGE se stávají v očích některých představitelů tehdejší vlády trojským koněm CEU G. Sorose (což bylo zcela mylné). Když CEU dostalo v Česku červenou, CERGE si musela hledat novou budovu, kvůli čemuž se uzavřelo spojenectví s NHÚ AVČR, kde se výrazně angažoval K. Kouba. Postupně CERGE opustilo FSV, která tím ztratila "svůj" doktorandský program. Současně i M. Mejstřík opouští pozici ředitele CERGE a přechází do IES (po něm CERGE podobně opouští jeho další ředitel F. Turnovec). FSV je proto nucena začít s budováním svého vlastního doktorandského programu a po letech čekání získává v Opletalově ulici svou budovu.

IES při FSV byl od samotného začátku koncipován jako elitní instituce přinejmenším evropského formátu, která je formována zevnitř – to je vlastními silami. Zde je klíčovou okolností fakt, že IES vznikl jako spontánní tvůrčí aktivita zdola, v čemž můžeme najít jistou paralelu s principem podnikatelství – to je s jeho nezávislostí na byrokratických centrech a ochotou vzít na sebe riziko rozvoje, které aspiruje vysoko nad rámec provincialismu. Problémem je, že české (jakož vlastně také i evropské) státní vysoké školství není primárně koncipováno jako elitní a nezávislé od vazby na politiku. Převládá v něm zásada průměrnosti

¹¹ <http://www1.ceses.cuni.cz/benacek/Prohlaseni.pdf>

a masovosti, jejichž koncepce vytyčuje stát a potvrzuje je svými (většinou nepříliš velkorysími) dotacemi. Elita však není nikdy masová, nelze ji stavět z levného materiálu a staví na velkorysosti. Před námi stále stojí jako bariéra rozdíl mezi „podnikatelskými“ ambicemi školy a sociální objednávkou (krátkozrakých) byrokratických struktur.

Tím se vracíme znovu do problémů před 21 léty: máme s kým stavět, pro koho stavět a máme své know-how, které není jen importovanou kopií. Jak nabídka, tak i poptávka po vzdělání na IES jsou si vědomé, jak by produkt z této dílny měl vypadat, aby obě strany trhu z toho měly prospěch. Je zde však stále jeden zádrhel: ve státním vysokém školství stále ještě žijeme v socialismu. Plánování kvantit shora a podnikatelské iniciativy usilující o kvalitu zdola si v této geografické lokalitě nikdy spolu moc nerozuměly – v tomto ohledu jsme stále ještě socialismus roku 1989 neopustili. Zřejmě je na další generaci, aby dílo započaté před 21 léty (a navazující na aktivity započaté před 48 léty) dovedla do konce.

Doplňková literatura

* Havel J.: Czech Economics after Velvet Revolution.

http://www.cee-socialscience.net/archive/economics/czech/report1_review1.html

* Řezník J.: Development of Czech Economic Theory from the Aspect of Discussions in the Politická Ekonomie Journal. Prague Economic Papers, 4, 2004, s. 360-375

* Řezník J.: Historie časopisu Politická ekonomie. Politická ekonomie č. 1-6, 2003

<http://www.multiweb.cz/jiri%20reznik/strana12.htm>

* Turnovec F.: Economics - Czech Republic.

<http://www.cee-socialscience.net/archive/economics/czech/report1.html#jump720>

* Vencovský F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948. Brno, Masarykova univerzita, 1997